

**“JADIDLAR: MILLIY O‘ZLIK, ISTIQLOL VA
DAVLATCHILIK G‘OYALARI” MAVZUSIDAGI
XALQARO KONFERENSIYA**

M A T E R I A L L A R I

**INTERNATIONAL CONFERENCE “JADIDS: IDEAS
OF NATIONAL IDENTITY, INDEPENDENCE AND
STATEHOOD”**

P R O C E E D I N G S

2023-yil 11-12-dekabr

TOSHKENT

UO'K: 66.3(50')

KBK: 323.1(092)(575.1) H 31

“Jadidlar: milliy o'zlik, istiqlol va davlatchilik g'oyalari” xalqaro konferensiya materiallari
[to'plam] / mas'ul muharrir professor Temur Xo'jao'g'li. – Toshkent: 2024. – 516 bet.

Mas'ul muharrir:

professor Temur Xo'jao'g'li

Muharrirlar:

Bahrom IRZAYEV, Dilnoza JAMALOVA, Abdulaziz DANIYAROV

Mazkur to'plam 2023-yil 10-11-dekabrda Toshkent shahrida Milliy mass-mediani qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish jamoat fondi tomonidan O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi hamda Turkiy davlatlar tashkiloti bilan hamkorlikda o'tkazilgan “Jadidlar: milliy o'zlik, istiqlol va davlatchilik g'oyalari” mavzuidagi xalqaro konferensiya materiallarini o'z ichiga olgan.

ISBN 978-9943-9607-3-2

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Jadidlar: milliy o'zlik, istiqlol va davlatchilik g'oyalari" mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga murojaati

Hurmatli konferensiya ishtirokchilari!
Qadrli mehmonlar!
Xonimlar va janoblar!

Siz, azizlarni o'tgan asr boshlarida shakllanib, nafaqat Markaziy Osiyo mintaqasi, balki butun musulmon olami va turkiy dunyo tarixida chuqur iz qoldirgan jadidchilik harakatini har tomonlama o'rganishga bag'ishlangan xalqaro anjumanning ochilishi bilan chin qalbdan tabriklayman.

Mushtaraktarimizning yorqin sahifalarini tashkil etadigan ma'rifatparvar ajdodlarimizning ibratli faoliyatini, ularning o'z qimmatini va ahamiyatini hamon yo'qotmasdan kelayotgan boy merosini hamkor davlatlar hamda xalqaro tashkilotlar vakillari, taniqli xorijiy olimlar bilan birgalikda teran tadqiq va targ'ib etish bizning ustuvor vazifamizdir.

Bugungi anjumanimizga tashrif buyurgan nufuzli xalqaro tashkilotlar rahbarlari va vakillariga, shuningdek, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, Ozarbayjon, Turkiya, Rossiya Federatsiyasi, Vengriya, AQSH, Germaniya, Niderlandiya, Shvetsiya, Yaponiya va boshqa mamlakatlardan kelgan taniqli olim va ekspertlarga ushbu anjumanni tashkil etish tashabbusimizni qo'llab-quvvatlaganliklari uchun samimiy tashakkur bildiraman.

Aziz do'stlar!

O'z mohiyat e'tiboriga ko'ra noyob ijtimoiy-siyosiy fenomen bo'lgan jadidchilik g'oyasining shakllanishi va taraqqiyotiga doir dunyoning bir qator mamlakatlarida ko'plab tadqiqotlar yaratilgan bo'lsa-da, ushbu harakat namoyandalarning Markaziy Osiyo hududida milliy davlatchilik va mintaqaviy o'ziga xoslikni, fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga qo'shgan ulkan hissasini konseptual va tizimli asosda atroflicha o'rganish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, taraqqiyparvar ajdodlarimizning ilg'or g'oya va qarashlarini tadqiq etish va tizimlashtirish, Turkiston jadidlarining milliy davlatchilik rivojida o'rni va ta'sirini o'rganish, XX asrning birinchi choragida ular tomonidan barpo etilgan davlat tuzilmalarining qonunchilik bazasini tahlil qilish, dunyoviy, huquqiy va demokratik jamiyat qurishga qaratilgan faoliyatiga tarixiy baho berish, Yangi O'zbekiston va Uchinchi Renessansni bunyod etishda ushbu merosning mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilishi bilan bog'liq masalalar bugungi konferensiyaning asosiy muhokama mavzulari etib belgilangani alohida ahamiyatga ega.

Barchamizga ayonki, "Tilda, fikrda, ishda birlik" degan ezgu g'oya bilan maydonga chiqqan jadid bobolarimiz xalqlarimizni jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, ularni g'aflat botqog'idan qutqarishning asosiy yo'li – bilim va ma'rifatda, dunyoviy taraqqiyotni egallashda, deb bildilar.

Ular shu yo'lda fidoyilik ko'rsatib, yangi usul maktablari, teatr va kutubxonalar, nashriyotlar ochdilar. Jamiyat a'zolarining dunyoqarashi va turmush tarzini o'zgartirish maqsadida gazeta va jurnallar nashr etdilar. Yoshlarni ilg'or davlatlarga o'qishga yubordilar.

Shu bilan birga, davlat boshqaruvi, sud-huquq, moliya, soliq tizimlari, yer masalalarini tadrijiy asosda tubdan isloh qilish uchun g'oyaviy va amaliy harakatlar olib bordilar. Bir so'z bilan aytganda, ular milliy uyg'onish, milliy taraqqiyot g'oyasini ro'yobga chiqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar.

Afsuski, o'sha davrdagi mavjud vaziyat, ijtimoiy tuzum bu ulug'vor maqsadlarni amalga oshirishga yo'l bermadi.

Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda inson qadri ulug'lanadigan adolatli, erkin va obod jamiyat, xalqparvar davlat, farovon hayot barpo etishga qaratilgan islohotlarimiz jadid bobolarimizning ezgu g'oya va dasturlariga har jihatdan uyg'un va hamohangdir.

Shu bois, xalqimiz ozodligi va Vatanimiz ravnaqi yo'lida aziz jonlarini fido qilgan ajdodlarimiz xotirasini abadiylashtirish, ularning faoliyati va merosini yangicha tafakkur asosida o'rganish hamda targ'ib etishga alohida e'tibor berilmoqda.

Yurtimizda ushbu yo'nalishda muhim farmon va qarorlar qabul qilinib, har yili 31-avgust – Qatag'on qurbonlarini yod etish kuni sifatida keng nishonlanmoqda.

"Shahidlar xotirasi" yodgorlik majmuasi va jamoat fondi, Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi, uning Qoraqalpog'iston Respublikasi va barcha viloyatlarda hududiy bo'limlari faoliyat olib bormoqda.

Ana shu ishlarimizning mantiqiy davomi sifatida Buxoro shahridagi tarixiy maskanda Jadidchilik tarixi muzeyi tashkil etilmoqda.

Bu murakkab davr tarixiga oid ilmiy va badiiy asarlar, "Tarixning noma'lum sahifalari", "Qatag'on qurbonlari" nomli ko'p jildli xotira kitoblari nashr etilmoqda. Badiiy va hujjatli filmlar, ko'rsatuvlar tayyorlanib, namoyish qilinmoqda. Xalqaro konferensiyalar, ko'rgazmalar va davra suhbatlari, xotira kechalari, seminarlar muntazam o'tkazilmoqda.

Atoqli ma'rifatparvarlarimiz davlatimizning yuksak mukofotlari bilan taqdirlanmoqda. Ularning aziz nomlari bilan ataladigan yodgorlik majmualari, ta'lim muassasalari, muzeylar, bog' va xiyobonlar barpo etilmoqda.

Keyingi yillarda O'zbekiston Oliy sudi tomonidan 1030 dan ziyod mustabid tuzum qatag'oniga uchragan vatandoshlarimiz nomi oqlangani tarixiy adolatni tiklash yo'lidagi yangi qadam bo'ldi.

Ayni vaqtda, yurtimizda har yili avgust oyini "Qatag'on qurbonlarini yod etish oyi" sifatida o'tkazish, fidoyi vatandoshlarimiz va ularning avlodlari yashagan va yashayotgan xonadonlarga yodgorlik lavhalari o'rnatish, ularning vorislari hamda yaqin kishilariga hurmat-e'tibor ko'rsatish bo'yicha chora-tadbirlar belgilanmoqda.

Mahalla idoralarida "Qatag'on qurbonlari xotirasi burchaklari" va "Mahalla xotira kitoblari"ni tashkil etish, har yili kamida 100 nafar qatag'on qurboni hamda jadid bobolarimiz hayoti va faoliyatini aks ettiradigan to'plam tayyorlash rejalashtirilgan.

Ushbu muhim mavzuda arxiv hujjatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish uchun maqsadli grantlar e'lon qilish, yangi badiiy va publitsistik asarlar yaratish, xorijiy ilm-fan markazlari, fondlar va muzeylar, kutubxonalar bilan hamkorlikni rivojlantirish choralari ko'rilmqda.

Buyuk ma'rifatparvar bobolarimiz tomonidan olg'a surilgan g'oyaviy-siyosiy, ijtimoiy-ma'rifiy va huquqiy-axloqiy qarashlar, turli millat va elatlar o'rtasida bag'rikenglik va hamjihatlik tamoyillarini qaror toptirish bilan birga, milliy manfaatlarni himoya qilishga qaratilgan intilishlar hozirgi murakkab va tahlikali zamonda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat namunasidir. Ularning hayoti va jasorati bugungi tinch va osoyishta kunlarga osonlik bilan erishilmaganini eslatib, milliy istiqbolimizni, jonajon Vatanimizni ko'z qorachig'iday asrashga doimo da'vat etib turadi.

Fursatdan foydalanib, taniqli tarixchi olim, AQSHdagi Michigan universiteti professori, vatandoshimiz Temur Xo'ja o'g'liga mamlakatimiz tarixi, jumladan, jadidlar merosi bilan bog'liq noyob hujjatlarni O'zbekistonga taqdim etayotgani uchun minnatdorlik bildiraman.

Bugungi nufuzli anjuman har birimizni ma'naviy uyg'oqlik va ogohlikka chorlab, qalblarimizda ulug' ajdodlarimizga xos azmu shijoat tuyg'ularini yuksaltirishga, xalqlarimiz va davlatlarimiz o'rtasida o'zaro do'stlik va qardoshlik ruhini, ilmiy-madaniy aloqalarimizni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi, deb ishonaman.

Siz, muhtaram anjuman ishtirokchilariga sihat-salomatlik, yangi ijodiy yutuqlar, konferensiya ishiga esa muvaffaqiyat tilayman.

***Shavkat Mirziyoyev,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti***

ABDURAUF FITRAT TADQIQOTLARIDA POETIKA MASALASI

HAMROYEVA Orzigul Jalolovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti dotsenti, filologiya fanlari doktori
arguvon87@mail.ru +998977776736

Annotatsiya. Abdurauf Fitrat yirik jadid olimi sifatida xalqni jaholat va qoloqlikda qutqaruvchi omil sifatida ilm va uning targ'ibotiga jiddiy e'tibor qaratdi. Bu targ'ibotning ibtidosi sifatida xalq o'tmishi aks etgan mumtoz matnlar nashri va ularning ilmiy tadqiqotlariga bag'ishlangan risola va maqolalarni taqdim qildi. XX asr tadqiqotlari orasida mumtoz poetika: turkiy she'r, badiiyat va qofiya nazariyasiga bag'ishlangan ilmiy risolalar u qadar ko'p bo'lmay, buning bir qancha ijtimoiy sabablari bor. Davr adabiy muhiti, adabiy ta'sir masalalari asosiy sabablardan biridir. Fitrat yashagan davr barmoq vaznining milliy she'r tizimiga aylanayotgan davr sifatida ko'zga tashlanadi. Fitratning dastlabki maqola va ilmiy risolalarida ham barmoq vazni imkoniyatlarini ochishga qaratilgan ilmiy tahlillar va xulosalar asosiy o'rinni egallaydi.

Abdurauf Fitrat she'r ilmining yetuk bilimdoni sifatida bir qancha tadqiqot va risolalarda poetika, vazn, badiiyat masalalarida jiddiy e'tibor qaratgan. She'r va shoirlik masalasi, mumtoz va milliy she'r tizimi, uning badiiy adabiyotdagi o'rni kabi ilmiy-tahliliy tadqiqotlar Fitrat ilmiy faoliyatining asosini tashkil etadi. Fitrat o'z davrining qomusiy olimi sifatida mumtoz she'r nazariyasi borasida yirik tadqiqotni amalga oshirgan, tadqiqot asosida taqdim qilingan ilmiy xulosalar nafaqat o'z davri, balki bugungi kun adabiyotshunosligi uchun o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Olimning poetika, aruz, XX asr boshlarida kirib kelgan milliy she'r tizimi, badiiyat va mumtoz qofiya borasidagi ilmiy-nazariy qarashlari bir qancha ilmiy risola va maqolalarining asosiy obyekti vazifasini bajargan. Olim aruz, qofiya va badiiyat masalasining tadqiqi mumtoz matnlarni o'rganishda asosiy kalit vazifasini bajarishini to'g'ri anglagan va shu bois adabiyot nazariyasining mumtoz shakllarini chuqur o'rgangan. Maqolada Abdurauf Fitratning poetika ilmiga oid ilmiy xulosa va mulohazalari qiyosiy o'rganiladi.

Kalit so'zlar: she'r tizimi, aruz, barmoq, qofiya, hijo, rukn, turoq, badiiyat.

Garchi aruz she'r tizimi XX asrdan keyingi davrlarda eskirgan vazn sifatida qaralgan bo'lsa-da, adabiyot tarixini o'rganish, mumtoz asarlar tahlilini amalga oshirishda bu ilmning nazariy asoslarini bilish muhim ekanligini olimlarimiz juda yaxshi anglashgan. Xususan, Abdurauf Fitrat ham dastlab "aruzning bizning tilga yaramag'anlig'i" borasida aruz she'r tizimi va uning sun'iy sxolastik qoidalari, "faulunchilik", "zihofot"chilik masalasida fikrlari ijobiy bo'lmagan [Fitrat 2006, 35]. Olim bu boradagi qarashlarini "She'r va shoirlik" maqolasi va "Adabiyot qoidalari" asarida keltirgan. Bu boradagi fikrlarini dastlab "She'r va shoirlik" maqolasida taqdim qilgan olim keyinchalik "Adabiyot qoidalari" darsligida daliliy baytlar asosida fikrini isbotlagan. Fitrat "She'r va shoirlik" maqolasida aruz vazni o'ynoqi tillar uchun mos kelishini, turkiy til esa og'ir, viqorli, gavdali ekanligini, bu vazn turkiy til uchun mos emasligini ta'kidlaydi. Vaznni turkiy tilga moslashtirish uchun ikki usul: arabiy, forsiy so'zlarni qo'shish, turkiy tildagi so'zlarning "gavdasini buzish"ga majbur bo'lish kerakligini aytadi. Olim Navoiyga murojaat qilib, turkiy so'zlar "gavdalarini buzmay" she'r aytishga majbur bo'lgani, bundan o'zini qutqara olmaganini

*Yuzingni ko'rib, meni ramida
Ishq o'tig'a bo'lg'ali giriftor,*

baytidagi "yuz" so'zini "yuzz" tarzida buzib aytmaguncha, vaznga to'g'ri kelmasligini isbot tarzida keltiradi [Fitrat 2006, 35]. Olim bu qarashlari "Adabiyot qoidalari" asarida ham o'z

aksini topgan. Nima sababdan Fitrat dastlab aruz she'r tizimi borasida ijobiy fikrda bo'lmagan? Tabiiyki, til imkoniyatlari she'r tizimining tanlanishiga zamin yaratadi. Olim aruz arab adabiyotida paydo bo'lgani, keyinchalik kamchiliklari tuzatilib, fors adabiyotiga kirib kelgani borasida fikr bildiradi. Turkiy adabiyotga kirib kelgan aruz tizimi ham turkiy aruz emas, balki o'sha arab-fors aruzidir. Fitratning fikriga ko'ra turkiy aruz davom etadi, aruz turkiy adabiyotda yashab qolishi mumkin, biroq bu ham bo'lsa, arabiy, forsiy so'zlarning ishtiroki hisobiga ro'y beradi. Olim arab-fors tillardagi "madd"(cho'ziqlik) turkiy til imkoniyatlariga to'g'ri kelmasligi, turkiy tilda uning maxsus o'lchovi yo'qligi, shuning uchun ham turkiy tilda aruz vaznida yozilgan baytlarda keraksiz o'rinlarda cho'ziqlarning keltirilishi "bemaza aytilgan" va "she'rning turk og'zidan chiqmag'aniga hukm qiladir" degan fikrni bildiradi. Fitrat fikrining isboti sifatida Durbek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Alisher Navoiy, Komil Xorazmiy va Amir Umarxon ijodidan baytlar keltirib, afoyillarga mos tushmagani va vazn talabi bilan sun'iy cho'zish holatlari borligini isbotlashga harakat qiladi. Risolada Boburning mashhur:

O'zni ko'ngul aysh ila tutmoq kerak,

Bizni u...nutqonni u...nutmoq kerak

bayti *foilotun, foilotun, foilotun* tarzida keltiriladi. Vaholangki, bu bayt Boburning o'zi tomonidan sari' bahrida yozilgani ilmiy risolasida qayd qilingan [Yusupova 2019, 28]. Fitrat "Adabiyot qoidalarini" asarida bir xil vaznda: mutaqoribi musammani mahzuf(maqsur) vaznida yozilgan forsiy va turkiy dostonlarni qiyoslaydi. Ayni vazn Firdavsiyning "Shohnoma" asari uchun mos tushgani, urush maydonlari tasviriga mos tushganligini ta'kidlaydi. Bunga qiyos ravishda Navoiyning "Saddi Iskandariy dostoniga murojaat qiladi. Bu doston ham "Shohnoma" vaznida yozilgan. Olimning fikriga ko'ra "fors she'rlardagi vaznlar orasida juda o'ynoqi, juda sho'x vaznlar bor. Biroq bularning go'zalliklari shu fors tilidagina qoladi" [Fitrat 2006, 37].

Biroq oradan ma'lum vaqt o'tib, she'r ilmida o'z bilimlarini mustahkamlagan, mumtoz manbalar va matnlar tahlili bilan shug'ullangan olim bu sohadagi qarashlari o'zgarganini, sabablarini "Aruz haqida" ilmiy risolasida birma-bir ochib bergan. Hatto olim o'zining bu qarashlarini "bu hayotga millatchilikning ko'r va qorong'u ko'zoynagi bilan qaraganim u zamonlarda edi, xato edi, ham o'ta ketgan xato edi" deya iqror bo'ladi, buning ijtimoiy sabablarini ko'rsatadi. Unga ko'ra Fitrat yashagan davrda o'zbek millatchiligi barmoq vaznini, panturkizm aruz vaznini yoqlagan. Fitrat barmoq vaznini nazariy jihatdan yoqlab chiqqan birinchi o'zbek millatchisi bo'lgan. Buning asosiy sabablaridan biri esa xalqqa yaqinlashish. Chunki xalq adabiyoti va uning vazni - barmoq vazni bunga imkoniyat yaratgan. Olim ikkinchi sabab sifatida Turkiyada o'qiganining ta'sirini ko'rsatadi. Chunki vazn masalasida ularning fikrlari Fitratning fikrlari bilan aynan bo'lgan. Fitrat bu boradagi katta xatosi sifatida "...butun dunyodan qat'iy aloqa qilgan, na Sharqdan, na G'arbdan hech bir narsa olmagan yop-yolg'iz bir "o'zbek madaniyati"ni qurmoq uchun kurash"ganini keltiradi [Fitrat 2010, 228]. Keyingi tadqiqotlarida o'zbek adabiyoti katta tarixga ega ekanligi, bugungi kunga qadar qanchadan qancha bosqichlarni bosib o'tganligini ilmiy asoslab beradi. Shu orqali dastlabki qarashlari noto'g'ri ekanligiga iqror bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Fitratning "Aruz haqida" asari turkiy aruz qoidalarini fitratona uslubda taqdim qiladi. Aruz vaznini imkoniyatlarini sun'iylikdan qutqarish maqsadi bilan "chirmanda usuli"ni taklif qiladi. Olim bu usul Sharqda birinchi tajriba ekanligini ta'kidlab, aruzni sxolastik qoidalar qolipidan chiqarishni maqsad qilganligini ta'kidlaydi. Asar tarkibidagi ruknlarni berishda ham childirma ohangiga mos taqlidiy so'zlarni qo'llab tushuntiradi.

Ishlarimizni bo'ldurduq
bakko bako bak bakko bak

• V V - - / - - -

Dushmanimizni so'ldurdiq.

bakko bako bak bakko bak

• V V - - / - - -

Fitrat bu atamalarni shunchaki qo'llamagan, hijolar sifatini berishda "faulun" kabi arabiy, forsiy istilohlar o'rniga klassik musiqamizning usul qoliplari(chirmanda usuli)ni keltirgan. Unga ko'ra:

• - bakko

V V baka

• V bakka

V - bako

• bak [Fitrat 2010, 238].

so'zlari afoyl vazifasini bajargan. Olim hijolar taqsimotida ikki hijoni taqdim etadi: To'liq hijo va qisqa hijo. "Yopiq hijo" va "ochiq hijo" atamalarining o'rniga "to'liq hijo" va "qisqa hijo" atamasini almashtirgani sababini so'zlar misolida izohlaydi. Unli bilan tugagan "ochiq hijo(V)" urg'u olish imkoniyati bilan "to'liq hijo(-)"ga o'zgarishi mumkin, shunga tayanib, "ochiq hijo" atamasidan voz kechib, "to'liq hijo" va "qisqa hijo" atamasini taklif qiladi, turkiy til imkoniyatlariga moslashtirilgan vazn imkoniyatlarini yangi alifboda taqdim qilayotgani bois transkripsiyalar asosida beradi. Fitrat "Aruz haqida" asarining dastlabki qismida she'r ilmi: aruz va uning tarixi xususida to'xtaladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, olim ayni o'rinda salaflari va ularning fikrlariga munosabatlarini ham bildirib o'tadi. Xususan, Navoiyning "Mezon ul-avzon" asarida keltirilgan shoirning aruz va xalq she'riyati borasidagi fikrlarini qo'llab-quvvatlaydi, barmoq va aruz vazni imkoniyatlarini, farqli jihatlarining qiyosini keltiradi. Fitrat aruz ilmining bilimdoni sifatida Miyon Buzrukning "Ijodiy yo'limiz haqida" maqolasidagi ba'zi fikrlarga tanqidiy munosabatini bildiradi. Miyon Buzruk tomonidan bildirilgan "aruz va barmoq vaznlari unsurlarining birlashmagidan hosil bo'lgan uchinchi xil vaznlar bor" degan ilmiy faraziga munosabat bildiradi. Miyon Buzruk tomonidan xalq adabiyoti namunasi sifatida taqdim qilingan baytlar haqidagi xulosalar noto'g'ri ekanligini uch xulosaviy qism orqali isbotlab beradi.

Sabo esnayur ko'r, yog'och yeng solur,

V - - / V - - / V - - / V -

Bulut yig'layur-da, chechaklar kulur.

V - - / V - - / V - - / V -

Bu mundog' chechaklika ko'nglim bukun,

V - - / V - - / V - - / V -

Sening birla o'lturib ovunmoq tilar.

V - - / V - - / V - - / V -

Miyon Buzruk ushbu baytni aruz vaznida yozilmaganligini ta'kidlaydi. Fitrat esa bu bayt aruzning mutaqoribi musammani mahzuf vaznida yozilganini chizmalar asosida ko'rsatib beradi. Miyon Buzruk bu bayt "xalq adabiyotidan parcha" ekanligini yozsa, Fitrat bu bayt "Qisasi Rabg'uziy"dan keltirilgani, muallifi Nosiriddin Rabg'uziy ekanligini keltiradi. Miyon Buzrukning bayt xususidagi uchinchi xato hukmi bayt yaratilgan davri bilan bog'liq. Olim bayt to'rt-besh asr avval yaratilganligiga ishora qilsa, Fitrat bu bayt 6 asr ilgari yaratilganini ta'kidlaydi. Fitratning o'z davri olimlari bilan bu kabi bahsli munosabatlari asarda yetarlicha topiladi. Fitrat aruz nazariyasini tizimli ravishda tushuntirishga harakat qiladi. Aruz vaznini

“boy va muzikali” vazn ekanligini ta’kidlab, saksonga yaqin vaznlarni to’play olganini, bu aruz vaznlarining hammasi emasligini ma’lum qiladi [Fitrat 2010, 229]. Fitrat dastlab aruzdagi atamalar va ularning ma’nolari bilan tanishtiradi, manbalarda keltirilgan ruknlar tasnifini bilan tanishtirar ekan, ruknlar har doim bir xil bo’lmasligini, rukn turlarini belgilashda hijolarga murojaat qilish kerakligini, ularning cho’ziq, qisqaligiga qarab rukn turlarini taqsimlash to’g’ri yechim ekanligini ta’kidlaydi. Olim manbalarda keltirilgan sababi xafif, sababi saqil, vatadi majmu’, vatadi mafruq, fosilai sug’ro, fosilai kubrolarni ajratishda shu tizimga rioya qilinmagani, hijolarni bir-biriga qo’shilishiga ko’ra taqsimlangani Xalil ibn Ahmad maktabining birinchi yangilishi bo’ldi deb izohlaydi [Fitrat 2010, 234]. Bobur ham “Muxtasar” asarida fosilani alohida ajratish zarurat emasligini, u sabab va vatadlarning qo’shiluvidan hosil bo’lishini ta’kidlagan edi.

Fitrat “Aruz haqida” asarida 35 rukn: 8 ta asliy, 27 ta far’iy ruknlar bilan tanishtiradi, vaznlarni asliy rukunlarga va 19 bahr 80 vazn hijolarini sanab, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20lik sarlavhasi otida 12 turkumga ajratgan holda taqdim qiladi. Olim 12 turkum tarkibida qaysi vaznlar bo’lishi mumkinligini baytlar misolida tushuntirib beradi. Masalan, Fitrat sakkizlik turkumi va uning vaznlari xususida to’xtalganda, bu turkumda ikki vazn mavjudligini aytadi:

Bu vaznda qisqa hijo yo’q, ikki to’liq hijodan iborat bo’lgan - - (bakko) to’plamining to’rt marotaba takroridan hosil bo’ladi.

Yomg’urlardan yer jonlandi,

• - / - - / - - / - -

Ko’klamliklar suvdan qondi.

• - / - - / - - / - -

Qorlar, muzlar birdan bitdi,

• - / - - / - - / - -

Qish chindan ham izdan ketdi.

• - / - - / - - / - -

Bu vazn *fa’lun* ruknining to’rt marotaba takroridan hosil bo’lib, mutaqoribi musammani maqtu’ deb nomlanadi. Fitrat bu vaznni aruz va barmoq sistemalari orasidagi mushtarak vazn ekanligini ta’kidlaydi. Buning dalili sifatida aruzdagi ikki rukn orasidagi so’zlarning misralar va turoqlararo mos tushganini ko’rsatadi. Ya’ni

Yomg’urlardan / yer jonlandi,

• - / - - / - - / - -

Ko’klamliklar / suvdan qondi.

• - / - - / - - / - -

Qorlar, muzlar/ birdan bitdi,

• - / - - / - - / - -

Qish chindan ham / izdan ketdi.

• - / - - / - - / - -

Fitrat shu shaklda 80 ga yaqin vaznni afoylil va taqti’larini keltirgan holda izohlaydi, baytlardan namunalar keltiradi. Olim arab-eron aruzidagi vaznlarning ba’zisida har bir misrada bir yoki ikkita turoq bo’lishini ta’kidlab, (*) ishorasini beradi, “ist” atamasini kiritadi.

Arzim ni ay tay * bodi saboga

• - / V - - * / - - / V - -

Bizdan duo deng * ul be vafoga.

• - / V - - * / - - / V - -

Ey yo rijo nim * be mah rekansan,

- - / V - - * / - - / V - -

Rahm ay lamas san * man mub taloga

- - / V - - * / - - / V - - (*Mutaqoribi musammani aslam*)

Misralardagi turoqlanish 5+5 tarzida ikkiga bo'lingan. Bu turoqlanish aruziy bo'linishga ham, barmoqdagi turoqlanishga ham mos tushgan.

Fitrat risolada o'n oltiliklar turkumiga oid vaznlarni keltirar ekan, Usmon Nosirning "Yurak" she'rini tahlilga tortadi.

Yurak, sensan mening sozim,

Tilimni nayga jo'r etding.

Shoirning bu misralari hazaji musammani solim vaznining yarim misrasi bir misra shakliga tushirilib, sakkizlik holatida yozilgan.

Yurak, sensan mening sozim,

V - - - / V - - -

Tilimni nayga jo'r etding.

V - - - / V - - -

Fitrat buning aruzdagi nomi "hazaji - mashtur" ekanligini ta'kidlab, vaznning aslidagi uzun qiyosiga qaraganda shu shaklda qisqargani yaxshi ekanligiga ishora qiladi. Fitrat risolada aruz nazariyasini taqdim qilish barobarida ana shunday qiyosiy tahlillarga ham keng o'rin ajratgan. Olim baytlar taqsimotida Rabg'uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Muhammad Solih, Bobur, Huvaydo, Muhammad Alixon, Fazliy, Komil Xorazmiy, Muqimiy, Furqat, Ravnaq, Hashmat, N.Rahimiy, Usmon Nosir kabi turli davrlarda yashab, ijod etgan ijodkorlar ijodiga murojaat qiladi.

"Aruz haqida" risolasi aruzshunoslikdagi muhim jihatlaridan biri shundaki, Fitrat ruboiy vaznlarini alohida sarlavha ostida taqdim qiladi. Olim ruboiyni eron she'rlari orasida sobit bir vaznga ega bo'lmagan janr sifatida ta'riflaydi. Ruboiy har misradagi hijolarning son va sifat e'tibori bilan ayni miqdor va ayni tartibda bo'lmaydi. Ruboiy vaznida bir misra o'n hijolik bo'lgan shaklda turib, ikkinchi misra 13 hijolik shaklda bo'la oladi. Shu jihatdan Fitrat bu janrni aruz qoliplariga solishning imkoni bo'lmagani va shuning uchun ham ruboiyning 24 vaznini o'ylab topishganini ta'kidlaydi. Olim ruboiyning 24 vaznini emas, 15 vaznini izohlaydi. Olimning fikriga ko'ra, o'zbek tilining "maddsizlik" xususiyatiga ko'ra 24 vaznning faqat 15 vaznigina til imkoniyatiga javob beradi. Shu jihatlarni hisobga olib Fitrat 24 vaznni 15 vaznga tushirganini izohlaydi, vaznlar jadvalini keltiradi, baytlar misolida tushuntiradi [Fitrat 2010, 259].

Badiiy adabiyot, tur va janrlar va ularning nazariy qoidalari va imkoniyatlari xususida, davriy takomili va tadriji borasida juda ko'p tadqiqotlar yaratilgan. Bu tadqiqot xulosalari, janriy mutatsiya va variantlilik hodisalari badiiy ijodning doimiy harakatda ekanligini ko'rsatadi. Mumtoz adabiyot an'analari aruz vazni va mumtoz she'r shaklining o'ziga xos xususiyatlari davrlar osha adabiy ta'sir sabab o'z o'rnini barmoq vazni va shu asosdagi she'r shakllariga bo'shatib berdi. She'rning ta'rifi va uning imkoniyatlari borasidagi qarashlar o'zgardi. Bu masalalar Fitrat tadqiqotlaridagi yetakchi mavzu bo'lib, olimning milliy she'r tizimi va uning mumtoz she'r tizimidagi farqli jihatlari borasidagi ilmiy-nazariy qarashlari bugungi kun adabiyotshunosligida ham muhim ahamiyatga ega.

Ma'lumki, mumtoz she'r uchun mazmun bilan bir qatorda shaklning o'rni katta. Xususan, mumtoz lirik janrlar vazn va qofiya imkoniyatlariga qarab turlarga ajratilgan. Poetika ilmida lirika uchun vazn, qofiya va badiiy san'atlarning ishtiroki, ularning kamchiliksiz qo'llanishi asosiy shartlardan sanalgan. XX asr boshlariga kelib bu nazariya o'zgarishga yuz tuta bordi. Fitrat milliy she'r tizimi xususida to'xtalar ekan, vazni va qofiyasiga ega parchalarni she'r deb atash "madrasalardan qolgan yanglish fikr" ekanligini ta'kidlaydi. Faqat qofiya va vaznning

ishtiroki she'rni shakllantirolmasligini So'fi Olloyorning "Sabot ul-ojizin" asaridan olingan parchalar orqali ifodalab beradi.

*Yozildi forsiy til birla maktub,
Aqida tu, furug'u qurbi mahbub.
Onikim ko'rdilar turkiy yoronlar,
Dedilar gar duo qilsa eranlar.
Bitilsa turkiy til birla aqida,
Ko'ngullar bo'lsa ondin oromida.*

Masnaviy shaklida yozilgan ushbu parchalarda vazn va qofiya imkoniyatlari yetarlicha ochib berilgan bo'lsa-da, biroq bu she'riy parchadagi mazmun ma'lumot berish, xabar berish vazifasini bajargan. Olimning fikriga ko'ra bu tizmalarga "she'r" maqomini berish to'g'ri emas, ularni shunchaki nazm parchasi deyish to'g'ri bo'ladi. Fitrat she'r uchun vazn va qofiyaning daxli yo'qligini, vazni va qofiyasi bo'la turib she'r bo'la olmagan parchalar bo'lgani kabi vazn va qofiyasiz she'r parchalari borligiga ishora qiladi. Ma'lumki, mumtoz adabiy parchalarda vazn va qofiya she'rning asosiy unsuri sanalgan, demak, Fitrat vazn va qofiyasiz she'r sifatida mumtoz matnlarni emas, Cho'lponning sochma shaklida yozilgan "Kleopatra" she'riga murojaat etadi.

*Oydin kechalarda sirli Nilning bo'ylarida uzun etaklaringizni
Maysalar, gullar ustidan sudrab yurub, yangi
Ochilg'an, vafo hidli nilufar chechagi uzubsan.
o'zingni yelpib turg'uchi qo'lg'a chechakning fazilatlaridan
Gapirganingni eshitdim.*

Ko'rinib turibdiki, Fitrat tizmani she'r bo'lishi uchun alohida mezonlarni talab qiladi. Olim vazn va qofiyasi mavjud tizma she'r bo'lishi uchun unda lirikaga xos tuyg'u va ta'sir yuki bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Voqeaning bayonidan tashkil topgan vazn va qofiyali parchalarda bunday xususiyat yo'q, demakki, garchi vazn va qofiyasi bo'lsa-da, mohiyatan ta'sir kuchiga ega bo'lgan tizmalarga nisbatan "she'r" maqomini berish to'g'ri bo'ladi. Bu holat "she'r" talabi uchun shakldan ko'ra mazmun va tasvir uslubini asosiy mezon sifatida belgilaganini ko'rsatadi.

Fitrat mumtoz she'r tuzilishi, aruz vaznining ilmiy-nazariy qoidalari borasida jiddiy tadqiqotlar olib borish barobarida o'z davri uchun yangi vazn sifatida kirib kelgan barmoq vazni imkoniyatlari va ayni vaznda ijod qiluvchi zamondosh shoirlarning ijod mahsullari borasida ham yetarlicha izlanishlar olib borgan, she'riy parchalarni tahlilga tortgan. Olim barmoq vazni xususida to'xtalar ekan, bu vaznning asosi bo'g'inlar soni ekanligini ta'kidlaydi. Aruz vaznidagi hijo imkoniyatlari bilan barmoq vaznidagi bo'g'in imkoniyatlari teng kela olmasligini, barmoq vaznidagi she'rda bo'g'inlarning cho'ziq yoki qisqaligi emas, ularning soni muhim ahamiyatga ega ekanligini aytib, odatda misralardagi bo'g'inlar sonining miqdori teng bo'lishiga ishora qiladi. Fitrat "Adabiyot qoidalari" asarida milliy she'r tizimi, barmoq vazni xususida to'xtalganda, Cho'lpon, Botu ijodiga ko'p bora murojaat qiladi, Botuning barmoq vazni qonuniyatlari asosida yozilgan she'rlarini tahlilga tortadi [Fitrat 2006, 25].

*Ko'nglumda bo'lg'an sevgi tamug'i:
Dardli ko'nglumning sevgan ozug'i,
Bu tamug'dagi olovlar so'nsa,
Tirikligimning so'nar yorug'i.*

Keltirilgan she'rda har misradagi bo'g'inlar miqdori o'nni tashkil qiladi. Fitrat shu asosda bu she'rni o'nlik she'r shakli sifatida baholaydi. Barmoq vaznidagi ritmik birliklardan biri sifatida turoq keltiriladiki, Fitrat turoqni misralar o'rtasidagi to'xtam sifatida baholaydi.

Ko'nglumda bo'lg'an / sevgi tamug'i: 5+5
Dardli ko'nglumning / sevgan ozug'i, 5+5

Bu tamug'dagi / olovlar so'nsa, 5+5

Tirikligimning / so'nar yorug'i. 5+5

Demak, yuqoridagi she'r 5+5 shaklida o'nlik tizmada yozilgan. Fitrat barmoq vaznidagi she'r to'rtlikdan o'n oltilikkacha shaklda yozilishini ta'kidlaydi, har biriga namunalar keltiradi:

O'lgan kelmas, 4

O'chqon yonmas 4 (El so'zi)

Xalq og'zaki ijodi namunasi sifatida keltirilgan ushbu she'riy parcha misralaridagi bo'g'inlar miqdori 4 ta, shu bois bu she'r shakli to'rtlik shakl sifatida keltiriladi.

Fitrat keltirilgan she'riy parchalar orqali turoqlanish, ularning o'rni har doim ham o'zaro mutanosib bo'lavermasligini, bu esa she'r shaklining turli shakllarini yuzaga keltirishi mumkinligini ko'rish mumkin. Xususan, olim yettilik she'r shakli namunasi sifatida Cho'lponning she'riga murojaat etadi. Cho'lpon yettilikning ikki turini aralashtirgan holda murakkab, og'ir vazn asosida she'r yozganini ta'kidlaydi. Bu murakkablik ikki shakl turoqlarining o'zaro mutanosib kelmaganligida ko'zga tashlanadi.

Men kuchli – menda isyon, 3+4

Men to'lqun – menda tug'yon, 3+4

Ko'pururman – tosharman. 4+3

Bu holat faqatgina yettilik she'r shaklida emas, balki barmoq vaznining yettilikdan keyingi o'n oltilik she'r shakllarida ham ko'zga tashlanadi. Baytlar o'zaro mustaqil turoqlanishga ega bo'lishi she'r ohangdorligini oshiradi.

Otimdir o'g'uz – bilinglar ayon, 5+5

Nomimdir Xusrav – bilinglar yaqin. 5+5

Erka malak – achchig'lanmam senga, 4+6

Uchursang-da – ko'kka yurak kulin. 4+6 (Fitrat)

Fitrat barmoq vaznining o'n ikkilik shakli xususida to'xtalganda, Ahmad Yassaviy hikmatlari, ikkiliklariga murojaat etadi, misralararo turoqlanishdagi o'ziga xoslik xalq og'zaki ijodi namunalariga yaqin ohangdorlikka sabab bo'lganini ta'kidlaydi.

so'zum qattig' – tilim achchig' – o'zim zolim, 4+4+4

G'arib jonim – sarf aylaysan – yo'qdur holim. 4+4+4

Barmoq vaznidagi o'n to'rtlik va o'n oltilik she'r shakli og'ir, yettilik va sakkizlik turoqlanishga ega bo'lgani uchun kamroq uchraydi. Fitrat bu holatga alohida e'tibor qaratadi, "uqtirish" izohi ostida buning sababini ko'rsatadi. O'n to'rtlik she'r shakli 7+7 turoqlanish shakliga ega bo'lgani bois alohida misra shaklida berish imkoniyatini beradi, o'n to'rtlik she'r shaklida esa 8+8 turoqlanish sakkizlik she'r shaklini eslatadi. Shu bois bu ikki she'r shaklidagi namunalar u qadar ko'p emas.

Gash etdim tog'-u tuzlari – ko'rdim ajoyib qizlari, 8+8

Bizning yerning kanizlari – hur ila g'ilmon mani zor. 8+8

Fitrat aruz vazni kabi barmoqdagi bu shakliy qoidalar ijodkor ilhomini "bo'g'moq"dan boshqa foyda bermasligini ta'kidlaydi. Olim vazniy kenglik istagan ijodkorlar bu kabi turoqlanishlarga u qadar e'tibor bermasligi ularning ilhomiy holati ekanligini to'g'ri anglaydi va shoirlarning bu tanlovini ma'qullaydi. Bu esa Fitrat qoliplarga bog'lanib qolmagan erkin ijodkor ekanligidan dalolat beradi.

XX asr boshlarida Abdurahmon Sa'diy va Abdurauf Fitrat kabi olimlar adabiyot nazariyasi oid qarashlarini matbuot orqali e'lon qilish bilan birga, nazariy ilmlar yig'indi bo'lmish darsliklarda qofiyaning o'ziga xos ko'rinishlarini XX asr o'zbek she'riyati misolida asoslab bergan. Bu ikki olimning qofiya nazariyasiga oid qarashlari bir davrda bir-birini to'ldirgan munosabat sifatida mumtoz qofiya va barmoq vazniga oid she'rlarning qofiya tizimini

o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Abdurahmon Sa'diy Fitratdan farqli o'laroq qofiyani bitim deb ataydi. Fitrat qofiyaga ta'rif berar ekan, "misralarning oxirida tovushlar bir xil turli bo'lgan bo'g'um(bo'g'in)"larga nisbatan qofiya so'zini ishlatadi. A.Sa'diy keltirgan ta'rif ham Fitrat ta'rifi bilan aynan bo'lsa-da, biroq bo'g'in tushunchasini hijo tushunchasi bilan almashtiradi. Ma'lumki, hijo atamasi aruz ilmiga oid, barmoq vaznida bo'g'in bilan almashgan. Ba'zi holatda barmoq vaznidagi bo'g'in hodisasi hijo atamasi ostidagi hodisa bilan aynan emasligi ham ma'lum.

A.Sa'diy bitim(qofiya)ni tizmalarning muhim sharti sifatida baholaydi. Qofiyaga ta'rif berish asnosida ilmi qofiyani o'quvchiga tanishtirish maqsadi bilan 4 misralik tizmadan namuna keltiradi.

Har kimda bir shodlik, har kimda bir ruh...

Har kim kulub qarar emish dunyog'a;

Hatto chol-bobolar aytalarmish: Uh...

Chiqib yursak edi yozg'a, havog'a!

A.Sa'diy ushbu misralar muallifini keltirmaydi. Misrani tahlil qilar ekan, 1-va 3-misra (*ruh, uh*) va 2-va 4-misra (*dunyog'a, havog'a*) o'zaro qofiyalanganini ta'kidlaydi. Fitrat "Adabiyot qoidolari"da qofiyaga ta'rif berar ekan, namuna sifatida ikkilikdan parcha keltiradi.

Adam adamdir, sajdalar ortiq,

Adam so'zlari adamg'a tortiq.

Bordan tugar kuch bunga bor shohid,

O'ylaring tubsiz, samarsiz zohid

Ushbu misralar Botu qalamiga mansub bo'lib, Fitrat misradagi qofiyadosh so'zlarni ko'rsatar ekan, burungi she'rlar(mumtoz adabiyot)imizda qofiyaning juda katta o'rni borligini alohida ta'kidlaydi. Hatto vazn, qofiyasi bo'lmagan she'rni she'r sifatida baholashmaganligini eslatib o'tadi. Fitrat janrni belgilayotganda qofiyaning o'rni borligini ta'kidlab, masnaviy va g'azal janri asosida munosabat bildiradi.

A.Sa'diy ham bu ikki janrga alohida to'xtaladi. Ma'lumki, masnaviyda har ikki misra erkin qofiyalanadi. Yengilligi bois ham A.Sa'diy aytganidek, masal va dostonlar aynan shu shaklda yoziladi. A.Sa'diy bunday asarlar sirasiga Muhammad Solihning "Shayboniynoma" va Alisher Navoiy dostonlarini kiritadi. Fitrat ham "Adabiyot qoidolari"da masnaviyni izohlar ekan, Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asaridan 3 bayt holida masnaviy keltiradi. G'azalning o'ziga xos qofiyalanishi haqida munosabat bildirgan olim "G'unchadek ko'nglum mening" deb boshlanuvchi g'azalni namuna sifatida keltiradi.

G'unchadek ko'nglum mening gulzor mayli qilmag'ay,

G'am bilan butkan ko'ngil gulgash ila ochilmag'ay...

Keltirilgan g'azal to'liq holda emas, 4 bayti keltirilgan, xolos. Ushbu g'azalda *qilmag'ay, ochilmag'ay, qilmag'ay* (qofiya qaytarilgan: radd ul-qofiya san'ati), *sanchilmag'ay, ayrilmag'ay* so'zlari qofiyadosh so'zlar sifatida qo'llangan.

A.Sa'diy "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" asarida g'azal janri haqida to'xtaladi, biroq namuna keltirmaydi. A.Sa'diy g'azalni muhabbat va hasrat she'rlari sifatida baholaydi. Garchi A.Sa'diy radif so'zini keltirmasa ham, radif tushunchasiga ta'rif berib o'tadi. "Ba'zan misralarning ketida hamon ilgarigi misralarning so'ngdag'i so'zlarning o'zi takror etila boradir. Lekin bu chog'da asl bitimlar shu takrorlang'an so'zlarning yuqori yog'idag'i qo'shni so'zlarda bo'ladir". Fitrat esa "ba'zi g'azallarda har misradan keyin birgina so'z qaytarilib" turishini, bu esa radif deyilishini alohida ta'kidlab, Bobur ijodidan namuna keltiradi:

Jonima o't soldi ul ruxsorayi zebo yana,

Ko'ngluma ul zulf bo'ldi moyayi savdo yana.

Har ikki olim ham fikriy tadrijiylik asosida keyingi munosabatni to'rtliklarga qaratadilar. Biroq fikriy munosabatda ayrichalik bor. A.Sa'diy to'rtliklarning *a-a-a-b* tarzidagi qofiyasini e'tirof etib, A.Yassaviy hikmatlari hamda Elbekning "Ikkinchisi" tizmasi ayni shu shaklda yozilganini ta'kidlaydi.

Fitrat esa to'rtlikning qofiyalanishiga ko'ra boshqa shaklini tushuntirishga harakat qiladi. Xuddi ruboiy kabi *a-a-b-a* tarzidagi qofiyalanish tartibiga ega to'rtliklarni izohlar ekan, 1-va 2- misralar va 3- va 4-misralarning o'zaro qofiyalanishiga asoslangan to'rtliklar ham mavjudligini ma'lum qiladi. Bunday qofiyalanish Fitrat ta'kidlaganidek, el adabiyotining ashula va dostonlarida uchraydi. Bu kabi qofiyalanish tartibi qat'iy bo'lmay, ba'zan ular o'zaro almashgan holda ham qo'llangan.

A.Sa'diy ham, Fitrat ham bugungi she'riyatda(o'z davri she'riyatini nazarda tutgan) qofiyaning yo'qolib borayotganligini e'tirof etadilar. Fitrat bunday vaziyatni adabiyotning el adabiyoti(xalq og'zaki ijodi adabiyoti)ga yaqinlashib, uning yo'lidan borayotgani bilan izohlaydi. A.Sa'diy qofiyasiz she'rni bitimlardagi ohangsizlik sifatida baholaydi. Garchi olim bu tushunchani atama sifatida baholamasa ham, matn ichidagi ichki qofiyani (saj') ohangdoshlik sifatida ko'rsatadi. "Ohang o'lchovli so'zlarning o'z oralarida quloqqa zavq va lazzat berarlik bir ravishda saylanib to'planishlari va musiqiylik tug'dirishlaridan iborat". Olim "*shoshilish, shoshish, kulishish, so'zlashish, chopishish, shodliqliq, to'g'riliqliq*" kabi so'zlarning ohangdosh (qofiyasi to'liq emas) emasligini inobatga olib, jumlaning ohangini buzadigan vosita sifatida munosabat bildiradi. Demak, olim barmoq vazni urf bo'layotgan bir davrda qofiya ayblariga ham qisman munosabat bildirib o'tgan.

*Agarchi yo'qdir "derliq" taloshi,
Erur tosh bo'lsa ham, chaqmoq toshi.*

Alisher Navoiy.

Yoki

*Kuz qo'shuni og'u to'liq o'qlarni
Muni bilgach, ular buni tushundilar.
Aldanishg'a nega kundilar?*

Cho'lpon.

Ko'rinib turganidek, garchi *taloshi* va *toshi* so'zlari qofiyadosh sanalsa ham, qofiya unsurlari o'rtasida farq bor. Olim bu holatni yaxshi ilg'agan. A.Sa'diy G'ulom Zafariyning "Vannaychajon" asarini tahlilga tortar ekan, she'rdagi "*yangratar*" va "*intilar*" so'zlarining bitimdosh (qofiyadosh) qilinishi ohangni buzishini aytadi. Olim Cho'lponning "Bokuga, Sharq qurultoyig'a ketganda" she'rida esa to'liq ohangdoshlik kasb etgan bitimdosh so'zlar keltirilganini ohangdoshlikning o'ziga xos xususiyati sifatida baholaydi. A.Sa'diyning fikricha, bu kabi ohangsizlik "tizmaning ko'b g'azalligin yo'qotish"ga sabab bo'ladi. Olim bunday she'rga namuna sifatida Elbekning "Tilak yo'lida" tizmasiga e'tibor qaratadi. She'rni ilmiy tahlil qilgan olim bitimlarning ohangsizligini she'rning kamchiligi sifatida baholaydi.

Abdurauf Fitrat mumtoz poetika ilmining bilimdoni sifatida aruz, mumtoz qofiyaning nazariy asoslarini o'rganish barobarida ilmi badi' va uning badiiy adabiyotdagi o'rni masalasida ham o'z pozitsiyasidan kelib chiqqan holda nazariy fikrlarini, xulosalarini taqdim etgan. Olimning "Adabiyot qoidalari" darsligida badiiy san'atlar va ularning badiiy matndagi ishtiroki ijodkor uslubining xususiy holi sifatida keltiriladi. Fitrat badiiy san'atlarni ijodkorning tasvir uslubi ekanligini ta'kidlab, sifatlash, o'xshatish, istiora, kinoya, majoz, jonlantirish, so'rash, mubolag'a, undash, qarshilik, qaytish, kesish, burilish kabi tasvir vositalarini baytlar asosida tushuntiradi. Agar e'tibor qilinsa, Fitrat badiiy san'atlarni nomlashda turkiy so'zlarning ishlatilishiga alohida

e'tibor qaratgan, arabiy, forsiy nomlar o'rniga xususiyatidan kelib chiqqan holda alohida nomlashni afzal ko'rgan, ularning ta'rifini berishda ham soddalikdan foydalangan. Badiiy san'atlarning imkoniyatini ochib berish maqsadida mumtoz ijodkorlar baytlari va shu bilan birgalikda zamondosh ijodkorlar ijodiga ham murojaat qilgan.

Olim sifatlash badiiy tasvir vositasining o'ziga xos xususiyatini izohlar ekan, "tasvir etmak istaganingiz bir narsaning suratini ko'z oldiga keltirmak uchun u narsaning suratlarini, hollarini qatorlab tizish" sifatlashning asosini tashkil qilishini ta'kidlaydi. Namuna sifatida o'z ijodidan bayt keltiradi:

Kuchsiz, titrak, oppoq, kichik tomchilar

Turmay, tinmay tuproq uzra yog'adir.

Baytdagi tomchining *kuchsiz, titrak, oppoq, kichik* sifatlari kitobxon ko'z oldida tomchining tasvirini chizib beradi. Tomchining *turmay, tinmay* yog'ish tasviri esa tomchilar shiddatini ko'z oldingizda gavdalantiradi.

Ilmi badi'ga oid arabiy, forsiy va turkiy risolalarda tashbihning izohi uning to'rt unsuri bilan birgalikda tushuntiriladi, izohlanadi. Dastlab Qur'on oyatlari va hadislardagi jumlar asosida tashbihning imkoniyatlari ochib berilsa, keyinchalik badiiy matndagi o'zgarishlari, tatbig'i borasida munosabat bildiriladi. Risolalarda tashbihning ta'rifiga keng o'rin ajratilgan bo'lib, risola mualliflari tashbihning imkoniyatlarini o'z davrida yaratilgan badiiy matnlardagi ishtiroki asosida ta'riflashadi. Fitrat ham "Adabiyot qoidalar" asarida shu an'anani davom ettiradi, ya'ni bu tasvir vositalarini turkiy tildagi imkoniyati asosida ularga ta'rif beradi, izohlaydi. Avvalo, Fitrat tashbihni o'xshatish atamasi bilan almashtiradi. o'xshatishning to'rt unsurini juda oson yo'l bilan tushuntiradi: o'xshagan (Ahmat), o'xshatilgan (arslon), o'xshatish qaydi (kabi, -dek...), o'xshash (boturdir).

Arslonday yurakli,

Tog' kabi gavdasi,

Olovdek so'zi,

Temir o'xshash qo'li,

Ko'zgu singari ko'ngli bordir.

Fitrat ushbu she'riy parchadagi tashbihni bir jumla holida keltirib, tashbih unsurlarining ishtiroki mohiyatga qay darajada ta'sir ko'rsatishini ko'rsatib beradi.

Ahmat arslon kabi boturdir. Ushbu gapdagi o'xshatishda to'rtala unsur ham: o'xshagan, o'xshatilgan, o'xshatish qaydi, o'xshash ham ishtirok etgan. *Ahmat botirlikda arslondir.* Bu jumlada esa o'xshatish qaydi ishtirok etmagan. *Ahmat arslon kabidir.* Ushbu gapda esa o'xshashi yo'q. *Ahmat arslondir.* E'tibor qilinsa, bu gapdagi o'xshatishda o'xshash ham, o'xshatish qaydi ham ishtirok etmagan. Tabiiyki, bu to'rt shakldagi o'xshatishlarning mazmunida yetarlicha farqli jihatlar ko'zga tashlanadi. Fitrat bular orasida to'rtinchi holat, ya'ni o'xshashi va o'xshatish qaydi ishtirok etmagan shakllarning mazmuniy darajasi kuchliroq ekanligini ta'kidlaydi. Olim o'xshatishning chiroyli chiqishi uchun zo'raki, yasama o'xshatishlardan qochish kerakligini aytadi. Bu borada Komil Xorazmiy va Navoiyning baytlariga murojaat qilib, ulardagi o'xshatishlarni inson ta'bini xira qiluvchi ekanligiga ishora qiladi.

Alifdek tuz qad-u nundek qoshing hijronidin har dam,

Tafakkur birla gah nundir qadim, gah o'ylakim yodur.

Jonbaxsh la'ling ustida ul xoli hindularmudur,

Yo chashmai hayvon uza zog' siyah mu(g')larmidur?

Fitratning tahliliga ko'ra Komil Xorazmiy tomonidan ta'riflangan yor qadining "alif"ga, qoshini "nun"ga, og'zini buloqqa, xolini qarg'aga o'xshatilishi odam tabiatini xira qiladi. Navoiyning

*Ermas uchuq, shakarga yopishmas chibin biri,
Iki labim bila oni olsam dudog'ingdan.*

baytidagi o'xshatish ham Fitrat tomonidan ijobiy baholanmaydi. Olim o'xshatish tabiiy shaklda tasvirlanishini, insonda noqulaylik tug'dirmasligi kerakligini asos sifatida keltiradi.

Fitrat tasviriy vositalar orasida istioraga keng to'xtaladi. Istioraga "bir so'zning o'z ma'nosidan boshqa bir ma'no uchun ishlatilmog'i" deya ta'rif beradi. Ma'lumki, istioraning asosini ham o'xshatish tashkil qiladi. Biroq istiora o'xshatishdan farqli o'laroq unda tashbih unsurlaridan: o'xshatilgan va o'xshamish ishtirok etmaydi. Fitrat bu ikki unsurning ishlatilishiga ko'ra ikki turini farqlaydi: *ochiq istiora va yopiq istiora*. Ochiq, ko'rinib turgan istiorada o'xshamish o'rnida o'xshatilmish ishtirok etadi. Fitrat ochiq istiorani ko'rsatish maqsadida "*U shayton bilan mening hech ishim yo'q*" gapini namuna sifatida keltiradi. E'tibor berilsa, gapda o'xshamish ham, o'xshatilmish ham ishtirok etgan. Yopiq istiorada o'xshatilgan o'rniga o'xshagan qatnashadi va o'xshatilmishga ishora qilinadi.

*Borliqning chokini so'kma,
Kel, emdi "yashnab" o'saylik.*

misralaridagi *shamol* insonga o'xshatilgan, ya'ni insonga ishora qilingan.

Fitrat izohlagan bu tasvir uslublari nafaqat she'riy asarlarda, balki nasriy asarlarda ham ko'zga tashlanadi. Olim o'xshatish, istiorani zamondosh ijodkorlarning nasriy asarlaridan ham qidiradi. Cho'lponning "Qor qo'ynida lola", Saydalining "Tabiatda bahor" parchalaridagi tasviriy vositalarni birma-bir tahlil qiladi.

Fitrat tashxis nomi ostida keltiriladigan badiiy san'atni jonlantirish atamasi ostida keltiradi, Elbek va Cho'lponning she'rlaridan olingan parchalar orqali jonlantirishning barmoq vaznidagi imkoniyatlarini ochib berishga harakat qiladi.

*Bir zamon ko'klarga qanot qoqqan bu,
Sevgili, muhtasham haybatli bino.
Yemrilish soatin kutganday bo'lub,
Ko'runur ko'zga qayg'ulig'ina.*

Elbekning ushbu she'riy parchasida haybatli binoga qanot qoqish imkoniyati berilgan, binoga tegishli bo'lmagan xususiyat orqali unga jon ato qilinishi jonlantirishni yuzaga keltirgan. Fitrat shu o'rinda "Layli va Majnun" dostonidagi bog'da Laylining oyog'i ostiga hushsiz yiqilgan Majnunning o'ziga kelganidan keyingi holatda unga bog'dagi gul, bulbul, yog'ochlarning qayg'udosh bo'lishi holati tasvirlangan parchalarni jonlantirishning go'zal namunasi sifatida taqdim etadi.

*Bulbul boshi uzra nag'mapardoz,
Ahvolig'a navha aylab og'oz.
Gul holig'a chun nazora aylab,
Gulgun yaqosini pora aylab....*

Ilmi badi'ga oid risolalarda tajohuli orif (bilib, bilmaslikka olish) san'ati Fitrat tomonidan so'rash nomi bilan keltiriladi.

*Boqmas menga janona, ajab holat emasmu?
Bo'ldi yana begona, ajab holat emasmu?*

(Lutfiy)

Fitrat murojaatdan iborat nido san'atini undash atamasi ostida keltirib, tuyg'ular junbushga kelgan paytdagi "qichqirib undash" bu tasviriy vositaga asos bo'lishini ta'kidlaydi.

*Ey zoli zamona, dod, faryod,
Atfolingg'a necha zulfi bedod.*

*Bu haynikim halok etarsan,
O'z bag'ring erurki, chok etarsan.*

misralaridagi murojaat "Ey zoli zamona"ga qaratilgan, demak, misradagi bu birikma undash san'atiga asos bo'lgan.

"Adabiyot qoidolari"da tazod - qarshilantirish, ruju' - qaytish nomlari ostida keltiriladi. Ularning ta'rifi va tahlil namunalari dastlab Fitratning o'z zamondoshlari ijodidan, so'ngra mumtoz adabiyot namunalaridan keltirilgan parchalar asosida tushuntiriladi. Olim qarshilantirish san'atini izohlar ekan, dastlab Botu ijodiga murojaat etadi, misralardagi o'zaro qarama-qarshi so'zlarni birma-bir ko'rsatadi.

*Yorug'likni sevaturg'on bizning tinuq ko'nglimiz,
Qachong'acha qorong'ular ichra qolar bo'g'ulub.*

Demak, ushbu baytdagi *yorug'lik* va *qorong'ulik* so'zlari qarshilantirishni shakllantirgan. Fitrat Botudan keyin Bobur ijodiga murojaat qiladi, baytlar asosida qarshilantirishning bayt mazmuniga ta'siri masalasini ko'rsatib beradi.

Olim ijodkor uslubining yorqinligi va jozibadorligini ta'minlab beruvchi uslubining xususiy vositasi sifatida kesish va burilish tasvir vositalarini keltiradi. Bu ikki tasvir vositasi ham ma'noni kuchaytirishga xizmat qiladi: kesish fikrni anglatishda so'z yetmayotganligi sabab ijodkor tomonidan tasvirni kesishga, to'xtatishga sabab bo'lsa, burilish tasvirish uslubida ijodkor bir narsani tasvirlayotgan paytda tasvirni yoki maqsadni boshqa tomonga burishiga asoslanadi.

Ma'lumki, badiiy san'atlar dastlab Atoulloh Husayniy tomonidan ma'no yoki shakl birlamchiliga ko'ra uch turga bo'linadi: lafziy san'atlar, ma'noviy san'atlar, mushtarak san'atlar. Fitrat garchi "Adabiyot qoidolari" darsligida badiiy san'atlarni alohida turlarga ajratmagan bo'lsa-da, ma'noga ta'sir qiluvchi san'atlarni ijodkor usulibning xususiy jihatlari izohi bilan, lafziy san'atlarni esa so'z o'yinlari nomi bilan keltiradi. Olim risolada ularga nisbatan *san'at* so'zidan ko'ra *o'yin* so'zini ishlatish maqsadga muvofiq bo'lishini ta'kidlaydi. Bu so'z o'yinlari arab-eron adabiyoti ta'sirida shakllangan bo'lib, Fitrat fors shoirlari va o'zbek chig'atoy shoirlari ijodidagi bu o'yinlarning qo'llanishi borasida o'zining ilmiy xulosalarini taqdim qiladi. Bu xulosalar qiyos natijasida keltirilgan bo'lib, olimning ta'kidlashicha, fors adabiyotida yasama so'z o'yinlarini ishlatishni urf qilgan fors shoirlari bu xususida maxsus asarlar yozishgan, o'zbek-chig'atoy shoirlari esa fors shoirlari darajasiga erisha olmagan. Olim bu kabi so'z o'yinlarini adabiyot va she'r uchun foydasi yo'qligini ta'kidlaydi, bu kabi so'z o'yinlariga hayotini bag'ishlagan shoirlarga nisbatan o'z adabiy iste'dodlarini "tekinga sovurib qo'yganlar" deb ta'rif beradi. Xususan, olim tarix san'ati haqida ijobiy munosabat bildirmaydi. Olim, tug'ilish bilan bog'liq, madrasa, saroy, hovuz kabilarning qurilishiga bag'ishlab katta-katta shoirlarning tarix yozganliklarini qoralaydi. Fitratning fikriga ko'ra, bu kabi so'z o'yinlarining adabiyot bilan, she'r bilan munosabati yo'q. Demakki, olim ijodkor uslubining betakrorligini mazmun bilan bog'liqlikda ko'rgan. Ma'no va mazmunga aloqasi bo'lmagan shakliy jihatlarga e'tibor qaratmagan.

Fitrat so'z o'yinlari sifatida tajnis, laff va nashr, saj', tarix va muammo san'atida ishtirokidagi baytlardan namunalar keltiradi, so'z o'yinining imkoniyatini ochib beradi. Olim saj' xususida to'xtalganda, saj'ning tarixiy ildizlariga nazar tashlaydi. Saj'ning arab adabiyotida Qur'oni karim oyati bilan bog'liq holda izohlanganligini ta'kidlaydi. Keyinchalik fors adabiyoti va fors adabiyoti ta'siri natijasida turkiy adabiyotga kirib kelganini asoslaydi, Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari va Amir Umarxon "Devon"ining muuqaddima qismidagi parchalarni keltiradi, jumlar so'ngidagi qofiyalarga e'tibor qaratadi. Olim arab-fors sochmalaridagi saj'li yozish bizning uslubimizni buzishini ta'kidlaydi. Asarni boshdan-oyoq saj'li shaklda yozish emas, ba'zi o'rinlardagina qofiyali jummalarni keltirish maqbul ekanligini ta'kidlab, "Alpomish"

dostonidan keltirilgan parchalarni namuna sifatida keltiradi. Fitrat xalq dostonlaridagi bu ana'anani ijobiy baholaydi.

Fitrat yirik adabiyotshunos olim sifatida mumtoz ijodkorlar asarlari va ularning manbalari, matniy xususiyati va shu bilan birgalikda badiiy matnlarning poetik tahlili borasida jiddiy tadqiqotlar olib borgan. Mumtoz shoirlar ijodini tahlil qilishda, ularning poetik mahoratini ochib berishda poetika ilmining bilimdoni sifatida ularning vazniy xususiyati, qofiya tizimi, badiiyatiga alohida e'tibor qaratgan, shu asosda badiiyat ilmiga oid ilmiy xulosalarini ham taqdim qilgan.

She'r ilmi, aruz tizimiga oid risolalar yetarlicha, ular orasida Fitratning "Aruz haqida" risolasi o'z o'rni va ahamiyatiga ega. Risolada ilmiy-nazariy qoidalar barobarida, ilmiy-ijodiy yondashuv, muallif uslubi, qiyosiy tahlillar, dalillar yetakchilik qiladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, risoladagi ma'lumotlarni o'zlashtirish mutaxassisga ham, ijodkorga ham, kitobxonga ham qiyinchilik tug'dirmaydi. Fitrat o'z ta'biri bilan aytganda, bu ilmiy risola aruz vazni bilan yaxshilab tanishtirmoq va aruz vazni masalasini faqat tor doiradagi mutaxassislar uchun emas, balki barcha uchun mo'ljallangan ilmiy tadqiqot sifatida keng muhokama maydoniga kirgizish uchun yaratilgan. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Fitrat aruz va barmoq she'r tizimi va uning qonuniyatlarini chuqur anglagan va tahlil yo'nalishini to'g'ri tanlay olgan.

Adabiyotlar

Hamidulla, Boltaboyev. 2004. Mumtoz so'z qadri. – Toshkent: Adolat.

Fitrat, Abdurauf. 2000. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. 1-jild. Toshkent: Ma'naviyat.

Fitrat, Abdurauf. 2000. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. 2-jild. Toshkent: Ma'naviyat.

Fitrat, Abdurauf. 2003. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. 3-jild. Toshkent: Ma'naviyat.

Fitrat, Abdurauf. 2006. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. 4-jild. Toshkent: Ma'naviyat.

Orzigul, Hamroyeva. 2019. XX asr boshlari matnshunosligi taraqqiyotida Fitrat majmualarining o'rni. Monografiya. Toshkent. Akademnashr.

Orzigul, Hamroyeva. 2023. Fitratning adabiyotshunoslikka oid qarashlari. Monografiya. Toshkent. Bookprint.

Dilnavoz, Yusupova. 2019. Temuriylar davridagi aruzga doir risolalarning qiyosiy tahlili. Monografiya. Toshkent.: Talim-mediya.

МУНДАРИЖА

ABDIRASHIDOV Zaynabidin

TURKISTONDAGI IJTIMOIIY-SIYOSIY JARAYONLAR ISTANBUL MATBUOTIDA.....10

AGZAMXO'JAYEV Saidakbar Saidovich

TURKISTON MUXTORIYATI – JADIDLAR MILLIY DEMOKRATIK DAVLATCHILIKNI TUZISH G'OYALARINING AMALDAGI IFODASI.....25

ALAKBAROV Faiq

İSMAYIL BEY GASPIRALININ CEDİDÇİLİK VE “DİLDE, FİKİRDE VE İŞTE BİRLİK” FELSEFESİ.....38

ALIJOV Muslimbek Baxtiyorovich

“TURKISTON MUXTORIYATINING ABADIY YASHASHI UCHUN CHIN VA ADOLATLI SAYLOVLAR LOZIMDIR” YOHUD TARAQQIYPARVAR G'OZIY YUNUSNING MILLIY DAVLATCHILIK BORASIDAGI QARASHLARI.....49

АЛИМОВА Дилором

ТУРКИСТОН МИЛЛИЙ ТАРАҚҚИЙПАРВАРЛАРИНИНГ ДАВЛАТЧИЛИККА ОИД ҚАРАШЛАРИ.....52

АУАНАСОВА Алима Мусировна

БОРЬБА ДЖАДИДОВ ЗА АВТОНОМИЮ ТУРКИСТОН МУХТОРИЯТИ.....63

БАЙДАРОВ Еркин Уланович

МУСТАФА ШОКАЙ И ДЖАДИДИЗМ: ОТ АВТОНОМИИ К ИДЕЕ ЕДИНОГО ТУРКЕСТАНА81

BOLTABOYEV Hamidulla

JADIDCHILIK UCHINCHI RENESSANSNING MILLIY POYDEVORI SIFATIDA.....86

ДАРМОНОВА Машхура Адилжон қизи

ЖАДИДЛАР: АРХИВ ХУЖЖАТЛАРИ ВА УЛАРНИ ЎРГАНИШДАГИ МУАММОЛАР.....93

ELTAZAROV Jo'liboy

JADIDLARNING “BUYUK TURKISTON” G'OYASI98

ERŞAHİN Seyfettin

ÖZBEK CEDİTÇILERIN SIYASAL DÜZENİNDE VAKIFLARIN YERI ÜZERINE BİR DEĞERLENDİRME118

ФОРТ Кристофер

ПРЕВРАЩЕНИЕ ДЖАДИДСКОЙ ДРАМЫ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКУЮ: ВЕРСИИ «БАЯ И БАТРАКА» УЗБЕКСКИХ ДРАМАТУРГОВ ХАМЗЫ И КОМИЛА ЯШИНА133

ҲАСАНОВ Бахтиёр Вахапович

ҚЎҚОНТАРАҚИЙПАРВАРЛАРИНИНГ“ЮРТ”ЖУРНАЛИДАЖАДИДЧИЛИКҒОЯЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ.....147

HAYITOV Shodmon Ahmadovich

USMON XO'JA PO'LATXO'JAYEV - O'ZBEK MILLATINING G'URURI VA FAXRI, TARAQQIYPARVARLIK, MUSTAQILLIK UCHUN KURASHLARDAGI YORQIN SIYMO151

ХОМИДОВ Дилшодбек Илхомжон ўғли

НОСИРХОН ТУРА КАМОЛХОН ТўРА ўғлининг миллий давлатчилиқ тўғрисидаги ФИКР ВА ҒОЯЛАРИ157

INOYATOV Sulaymon Inoyatovich

ОТАУЛЛА ХО'ЖАЕВ - MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH, MUSTAQIL VA OZOD VATAN UCHUN KURASHNING SOBITQADAM TIMSOLI161

ИСМАКОВА Айгуль Сериковна

ДЖАДИДЫ: ИДЕЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ, НЕЗАВИСИМОСТИ И ГОСУДАРСТВЕННОСТИ. ИДЕЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СВЕТЕ ТЕОРИИ ЭДВАРДА САИДА — ОРИЕНТАЛИЗМ И НОМАДИЗМ175

ЖАМОЛОВА Дилноза Муйидиновна

ТУРКИСТОН ВА АФҒОН ТАРАҚҚИЙПАРВАРЛАРИ ўРТАСИДАГИ ўЗАРО АЛОҚАЛАР183

JO'RAYEVA Manzura Ahronqulovna

МАНМУДХО'ЖА ВЕНБУДИЙ IJODIDA SAFARNOMA JANRI194

ЖУЗЖОНИЙ Саййид Абдулҳаким

ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИДА ҲОШИМ ШОЙИҚ АФАНДИНИНГ ўРНИ203

KARAHAN Akarturk

GASPIRALI ISMOIL BEGNING ÂLEM-İ SIBYÂN VA ÂLEM-İ NİSVÂN JURNALLARIDAGI MILLIY O'ZLIK MAVZUSI206

КАРИМОВ Баҳодир

“ХАЛҚ, ДЕНГИЗДИР, ХАЛҚ ТўЛҚИНДИР, ХАЛҚ КУЧДИР...”,213

КОМАТСУ Hisao

TÜRKİSTAN TARİHİNE DOĞRU: ULUSAL KİMLİK ARAYIŞI KONUSUNDA BİR İNCELEME ...220

КУБАТОВА Аида Эсенкуловна

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ НАСЛЕДИЯ ДЖАДИДОВ КЫРГЫЗСТАНА В ПРОШЛОМ И СОВРЕМЕННОСТИ225

МИНГНОРОВ Абдухолик Тошмирзаевич

МАҲМУДХўЖА БЕҲБУДИЙ ВА ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИНИНГ МИЛЛИЙ МАТБУОТДА ЁРИТИЛИШИ233

МИРМАҚСУДОВ Миркомил

ЖАДИД МАҚТАБЛАРИ ВУЖУДГА КЕЛИШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ, САБАБЛАРИ ВА ТАРИХИЙ ЭҲТИЁЖНИНГ ИЛДИЗЛАРИ237

Mirzaeva Zulkhumor Inomovna

POLITCS UNDER THE MASK OF POETICS: CHO'LPON'S TRANSLATIONS IN THE 1920s-1930s242

НАИМОВ Исмат Нусратиллович

АҲМАД ДОНИШ ҒОЯЛАРИНИНГ БУХОРО ЖАДИДЛАРИ ИСЛОҲОТ ДАСТУРИДА АКС ЭТИШИ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ252

NAZAROVA Shahnoza Ibodullaxon qizi “O‘ZBEK YOSH SHOIRLARI” SHE‘RLAR TO‘PLAMINING JORIY YOZUVDAGI ILK NASHRI XUSUSIDA.....	266
NAZIROVA Hilola Bahodirovna YANGI O‘ZBEKISTONDA JADIDLAR MEROSINI O‘RGANILISHI: ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI IJOD MAKTABI MISOLIDA	272
ҚОЗОҚОВ Тоҳиржон Қодиралиевич ИСҲОҚХОН ИБРАТ ЖАДИД ВА ТАДҚИҚОТЧИ.....	277
РАЖАБОВ Қаҳрамон ТУРКИСТОН ЖАДИДЛАРИ ВА ҚЎРБОШИЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛЧИЛИК ҲАРАКАТИДА ТУТГАН ЎРНИ.....	292
РИЗАЕВ Шухратулла Турсунович ТУРКИСТОН ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИНИНГ БУЮК ИЖТИМОЙЙ-СИЁСИЙ ҲОДИСАСИ (Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Падаркуш” пьесаси).....	305
САБИРОВ Алишер РОЛЬ МЕТОДА ORAL HISTORY В СОХРАНЕНИИ И ПРЕЗЕНТАЦИИ ЖИЗНИ, ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ТУРКЕСТАНСКИХ ИНТЕЛЛЕКТУАЛОВ (ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ ПАМЯТИ ЖЕРТВ РЕПРЕССИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН)	309
SOMUNCUOĞLU Tümen İSMAIL BEY GASPIRALI’DA STRATEJİ.....	314
ТЕМИРОВ Фаррух Умедович САДРИДДИН АЙНИЙНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА ФАН-МАДАНИЯТ, МАТБУОТ ВА МАОРИФНИНГ РИВОЖИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ.....	322
ТОМОНИКО Ууама THREE MYTHS ABOUT ALASH ORDA: THE IDEAS OF KAZAKH NATIONHOOD AND THEIR RELATIONS WITH TURKISTAN.....	330
ТАЙРОНОВ Ёқубжон Рапиқович XX АСР БОШЛАРИДА ТУРКИСТОН ЖАДИДЛАРИНИНГ МАЪРИФАТПАРВАРЛИК ВА МАДАНИЙ СОҲАДАГИ ФАОЛИЯТЛАРИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	335
TÜRKÖĞLU İsmail TATAR GAZETECİ BURHAN ŞEREF’İN BUHARA MEKTUPLARI.....	341
ТУРСУН Хазретами Маханулы ИДЕИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ КАЗАХСКОЙ ЭТНОЭЛИТЫ В ТУРКЕСТАНЕ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА.....	349
ТУРСУНОВ Равшан Нормуратович ЖАДИД МАТБУОТИ САҲИФАЛАРИДА ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДАГИ ИЖТИМОЙЙ- ИҚТИСОДИЙ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ.....	353
TÜTÜNCÜ Mehmet KUDÜSTEKİ ÖZBEKLER TEKKESİ CEDIT HAREKETİNİN BİR İLERİ KARAKOLU MUYDU?.....	364

ВОХИДОВ Шодмон Хусейнович АБДУРАУФ ФИТРАТ ВА ЖАДИДЧИЛИКНИНГ МАФКУРАВИЙ АСОСЛАРИ: «РАҲБАРИ НАЖОТ» АСАРИ АСОСИДА	370
ХОЛБОЕВ Сотимжон МУНАВВАР ҚОРИ АБДУРАШИДХОНОВ МИЛЛИЙ УЙҒОНИШ –ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИНИНГ САРДОРИ	375
KHALID Adeeb JADIDISM IN THE CONTEXT OF THE WIDER MUSLIM WORLD	385
HAMROYEVA Orzigul Jalolovna ABDURAUF FITRAT TADQIQOTLARIDA POETIKA MASALASI.....	389
ХО‘ЖАО‘Г‘ЛИ Temur (Timur Kocaoglu) JADIDCHILIK HARAKATINING DAVLATCHILIK G‘OYASI: BEHBUDIYNING “TURKISTON MADANIY MUXTORIYATI” LOYIHASIDAN BUXORO XALQ SHO‘ROLAR JUMHURIYATI ASOSIY QONUNIGACHA.....	402
ХОДЖИКОВА Сауле Кулахмедовна КОНГЫР-ХОДЖА ХОДЖИКОВ И СЕРАЛИ ЛАПИН — ПЕРВЫЕ КАЗАХСКИЕ ДЖАДИДЫ- ИНТЕЛЛЕКТУАЛЫ.....	413
ZIKRULLAEV Murod Fayzullaevich TOSHKENT “ULAMO” JAMIYATINING BOLSHEVIKLAR HOKIMIYATIGA MUNOSABATI.....	435
SCHAMILOGLU Uli NATIONS FOR THE TATARS AND TURKS: SHIHAB AL-DIN MÄRCANİ, YUSUF AKCHURA, FITRAT	441
ШАМСУТДИНОВ Рустамбек Темирович АБДУЛҲАМИД ЧЎЛПОННИНГ ТЕРГОВДАГИ ЖАДИДЧИЛИК ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ ҲАҚИДАГИ ҒОЯ ВА ФИКРЛАРИ	448
ÇAKAN Vâris DOĞU TÜRKİSTAN’DAKİ CEDİTÇİLİK HAREKETİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	453